

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ανάπτυξη της Υπαίθρου και Πολιτικές

Ενότητα : Γεωγραφίες πολύ-λειτουργικότητας αγροτικής
παραγωγής και αγροτικών νοικοκυριών

Κίζος Αθανάσιος

Τμήμα Γεωγραφίας

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο **«Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου»** έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

1. Σκοποί ενότητας	4
2. Περιεχόμενα ενότητας	4
2.1 Οι Γεωγραφίες Της Υπαίθρου Και Της Ανάπτυξης Της Υπαίθρου	4
2.1.1 Γεωγραφίες Πολύ-Λειτουργικότητας	4
2.2 Οι πρακτικές της ανάπτυξης της υπαίθρου.....	7
2.2.1 Πολύ-Απασχόληση	7

1. Σκοποί ενότητας

Η ενότητα αυτή διαπραγματεύεται τις γεωγραφίες πολύ-λειτουργικότητας αγροτικής παραγωγής και αγροτικών νοικοκυριών και εξετάζονται η διαφοροποίησή, η εμβάθυνση και η διεύρυνσή τους.

2. Περιεχόμενα ενότητας

2.1 Οι Γεωγραφίες Της Υπαίθρου Και Της Ανάπτυξης Της Υπαίθρου

2.1.1 Γεωγραφίες Πολύ-Λειτουργικότητας

Οι γεωγραφίες της πολύ-λειτουργικότητας αναφέρονται σε δύο διαφορετικά επίπεδα: το πρώτο έχει να κάνει με τις αγροτικές εκμεταλλεύσεις και αναφέρεται στη διάρθρωση των στρατηγικών επιβίωσης των νοικοκυριών και το δεύτερο έχει να κάνει με περιοχές της υπαίθρου και αναφέρεται στην 'από-αγροτοποίηση' και στην ανάδειξη νέων λειτουργιών σε αυτές. Το δεύτερο επίπεδο έχει ήδη αναλυθεί παραπάνω στις γεωγραφίες κατανάλωσης και δεν θα αναλυθεί ξανά.

Το πρώτο επίπεδο, αυτό της πολύ-λειτουργικότητας σε επίπεδο αγροτικής εκμετάλλευσης αποτελεί και αυτό σε μεγάλο βαθμό μια 'επαν-ανακάλυψη' παλαιότερων εννοιών, οι οποίες προσωρινά είχαν κρυφτεί μέσα στο υπόδειγμα του εκσυγχρονισμού της γεωργίας και την απαίτηση του για γεωργούς - επιχειρηματίες. Οι έννοιες αυτές αναφέρονται στην πολύ-απασχόληση του αρχηγού και των υπόλοιπων μελών του νοικοκυριού και η ανάλυση των στρατηγικών επιβίωσης του νοικοκυριού. Η έμφαση στο *νοικοκυριό* και όχι αποκλειστικά στον γεωργό αποτελεί επαναφορά παλαιότερων μεθόδων ανάλυσης των αγροτικών κοινωνιών σε διάφορες χώρες (κλασική παραμένει η δουλειά του Ρώσου αγροτολόγου Τσιαγιάνοφ και του Έλληνα Καραβίδα (περισσότερα στο Δαμιανάκος, 2002)).

Στην ανάλυση με βάση την εκμετάλλευση και τον αρχηγό, η έμφαση δίνεται στη μελέτη των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των χρησιμοποιούμενων αγροτικών γαιών και των υπόλοιπων μέσων παραγωγής, των δραστηριοτήτων του αρχηγού της εκμετάλλευσης εντός και εκτός αυτής, της μισθωτής εργασίας στην εκμετάλλευση, καθώς και το εισόδημα που αποφέρει η εκμετάλλευση. Αντίθετα, στην ανάλυση με βάση το *αγροτικό νοικοκυριό* η έμφαση δίνεται στις δραστηριότητες και το βαθμό απασχόλησης όλων των μελών του νοικοκυριού με την αγροτική παραγωγή της οικογένειας, τις δραστηριότητες εκτός της πόρτας της εκμετάλλευσης στον πρωτογενή ή σε άλλους τομείς, την ιδιοκατανάλωση του νοικοκυριού και τα εισοδήματα που αποφέρουν οι δραστηριότητες σε επίπεδο νοικοκυριού, δηλαδή όλες οι δραστηριότητες της *οικογενειακής αγροτικής επιχείρησης*. (Gasson and Errington, 1993, σελ. 18. Ο πλήρης ορισμός περιλαμβάνει έξι στοιχεία: Η ιδιοκτησία της επιχείρησης, σε συνδυασμό με τον διαχειριστικό έλεγχο βρίσκεται στον αρχηγό της επιχείρησης, ο αρχηγός συνδέεται με τα υπόλοιπα μέλη με σχέση συγγένειας ή γάμο, τα μέλη της οικογένειας προσφέρουν κεφάλαιο στην επιχείρηση, τα μέλη της οικογένειας εκτελούν αγροτικές εργασίες, η ιδιοκτησία της επιχείρησης και ο διαχειριστικός έλεγχος μεταβιβάζεται διαγενεακά με το πέρασμα του χρόνου, η οικογένεια ζει στην επιχείρηση (σε πολλές περιοχές της Μεσογείου και του κόσμου η οικογένεια δεν ζει στην εκμετάλλευση)). Από την περιγραφή και μόνο, γίνεται φανερό

ότι, η ανάλυση με βάση το νοικοκυριό αξιοποιεί αφενός περισσότερα δεδομένα και προσφέρεται για σε βάθος γνώση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της εκμετάλλευσης και της κατανομής των πόρων, αφετέρου αντικατοπτρίζει με μικρότερες παραμορφώσεις την ζωή των μελών του νοικοκυριού και των οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα σε αυτό (Djurfeldt, 1996, Gousios, 1996).

Στη συνέχεια αναλύονται ορισμένες από τις βασικές έννοιες για την κατανόηση της συζήτησης της πολύ-λειτουργικότητας. Έτσι, ως οικογένειες αίματος θεωρούνται οι οικογένειες που αποτελούνται από όλους τους απογόνους του αρχηγού της εκμετάλλευσης, τα αδέλφια του/της και τους γονείς του/της, δηλαδή δεν περιλαμβάνονται οι γαμπροί και οι νύφες των παιδιών του/της.

Ως νοικοκυριό ορίζεται το 'σύνολο των μελών της οικογένειας που κατοικούν στην ίδια στέγη' (Καυταντζόγλου, 1997, σελ. 56-8). Ο ορισμός αυτός έχει το πλεονέκτημα ότι διαχωρίζει την έννοια του νοικοκυριού από την έννοια της οικογένειας, καθώς για παράδειγμα μια Ελληνική οικογένεια μπορεί να αποτελείται από περισσότερα από ένα νοικοκυριά. Από την άλλη όμως με αυτό τον τρόπο είναι πιθανό να συσκοτίζονται οικογενειακές στρατηγικές διαχείρισης της εκμετάλλευσης, στις οποίες μπορεί να συμμετέχουν περισσότερα του ενός νοικοκυριά. Ο ορισμός επικεντρώνεται σε *λειτουργίες* (Καυταντζόγλου, 1997) της οικιακής ομάδας που αποτελεί το νοικοκυριό και εξυπηρετεί καλύτερα τις γενικές ανάγκες της ανάλυσης που γίνεται σε αυτό το μάθημα.

Ως *αγροτικό* νοικοκυριό ορίζεται το νοικοκυριό που κατέχει μια τουλάχιστον γεωργική εκμετάλλευση, ενώ ένα τουλάχιστον μέλος του απασχολείται στη γεωργία. Ο ορισμός αυτός διαφέρει από τον αντίστοιχο της ΕΣΥΕ, σύμφωνα με τον οποίο αγροτικά χαρακτηρίζονται τα νοικοκυριά που διαμένουν στην ύπαιθρο.

Πολύ-απασχόληση: η πολυαπασχόληση (pluriactivity) των μελών των αγροτικών νοικοκυριών αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα για την αγροτική παραγωγή και την ανάπτυξη της υπαίθρου γενικότερα. Για το φαινόμενο προτείνονται διάφοροι ορισμοί στην βιβλιογραφία, οι οποίοι όμως συγκλίνουν σε αυτόν που χρησιμοποιούν οι Σαμαράς κ.α. δηλαδή *'τον συνδυασμό της αγροτικής παραγωγικής δραστηριότητας στην οικογενειακή εκμετάλλευση με μία ή περισσότερες άλλες αμειβόμενες δραστηριότητες εντός του αγροτικού τομέα ή εκτός αυτού'* (Σαμαράς κ.α., 1995, σελ. 17). Τα παραδείγματα ερευνών για την ένταση και την έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα φαίνεται να συμφωνούν στο ότι αυτή μεταβάλλεται ανάλογα με τα *χαρακτηριστικά της οικονομίας της περιοχής* (είδος οικονομικών δραστηριοτήτων, ύπαρξη θέσεων απασχόλησης), *το είδος των καλλιεργειών ή/και εκτροφών και τοπικές παραδόσεις* απασχόλησης σε συγκεκριμένες εργασίες. (Σαμαράς κ.α., 1995, Φωτόπουλος, 2000, Καφφέ – Γιδαράκου, 1999, Gasson και Errington, 1993). Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα φανερώνει την σημασία του για τα αγροτικά νοικοκυριά, καθώς τα σχετικά ποσοστά κυμαίνονται γύρω στο 50% του συνόλου των εκμεταλλεύσεων, για την πολυαπασχόληση όλων των μελών του νοικοκυριού (Σαμαράς κ.α., 1995, Ζακοπούλου, 1999, Anthoroulou, 1993, Λούμου, 1994), ενώ οι διετείς έρευνες διάρθρωσης της ΕΣΥΕ δίνουν ποσοστά της τάξης του 40%, επίσης για όλα τα μέλη του νοικοκυριού (Ζακοπούλου, 1999). Δεδομένα για την κατανομή της πολυαπασχόλησης στα διάφορα μέλη του νοικοκυριού δείχνουν ότι αφορά κυρίως στους αρχηγούς και έπειτα στις/στους συζύγους και στα λοιπά μέλη του νοικοκυριού (Καφφέ – Γιδαράκου, 1999).

Αν και η χρήση του όρου αφορούσε αρχικά περισσότερο στον αρχηγό της εκμετάλλευσης, όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται στην μελέτη του φαινομένου των νοικοκυριών που συνδυάζουν την γεωργική δραστηριότητα με άλλα επαγγέλματα (multiple job holders), δηλαδή στην μελέτη της απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης και των υπόλοιπων μελών του νοικοκυριού (Ζακοπούλου, 1999, σελ. 118) και της πολυλειτουργικότητας του. Έτσι, φορέας της πολυαπασχόλησης μπορεί να είναι είτε ο/η αρχηγός της εκμετάλλευσης, είτε ο/η σύζυγος, είτε κάποιος από τα λοιπά μέλη του νοικοκυριού (Σαμαράς κ.α., 1995, Καφφέ – Γιδαράκου, 1999), οπότε η πολυαπασχόληση μπορεί να διευρυνθεί και να μετατραπεί σε **«στρατηγική επιβίωσης του νοικοκυριού»** (ή 'οικογενειακή στρατηγική', Μπουρνόβα, 1987, σελ. 134) με μεταβολή στην επικέντρωση από τον αρχηγό στο νοικοκυριό. Ως στρατηγικές επιβίωσης των νοικοκυριών, μπορούν να θεωρηθούν όλες εκείνες οι διαδικασίες που καθορίζουν τις μεθόδους που χρησιμοποιούν τα μέλη του νοικοκυριού για την απόκτηση πόρων για την επιβίωση και διαβίωση τους. (Μπουρνόβα, 1987). Στο νέο αυτό πλαίσιο θεώρησης του φαινομένου αναδεικνύεται και η σημασία του φαινομένου των νοικοκυριών των συνταξιούχων που συνεχίζουν τη γεωργική δραστηριότητα (retired farmers, Ζακοπούλου, 1999, σελ. 118).

Ο όρος *‘στρατηγικές επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών’* αν και προκύπτει νοηματικά και πρακτικά από τους ορισμούς της πολυαπασχόλησης των μελών των νοικοκυριών, εννοιολογικά έχει ευρύτερο περιεχόμενο από το απλό άθροισμα της απασχόλησης τους. Η ευρύτητα αυτή αναφέρεται στην συνέργια των διαφόρων ατομικών στρατηγικών σε επίπεδο *νοικοκυριού*, δηλαδή στην οργάνωση των ατομικών στρατηγικών σε συλλογικό επίπεδο για την επιβίωση του νοικοκυριού. Η οργάνωση αυτή συνδέει τις ατομικές στρατηγικές σε ένα δίκτυο αλληλο-επηρεαζόμενων απασχολήσεων και διαδικασιών επίτευξης εισοδημάτων ή εσωτερικοποίησης του κόστους εργασιών (Μπουρνόβα, 1987). Έτσι, η λογική των στρατηγικών επιβίωσης σε επίπεδο νοικοκυριού συνίσταται στην αναγνώριση κάποιων συγκεκριμένων εργασιών που πρέπει να γίνουν στη διάρκεια μιας εποχής από τα μέλη του νοικοκυριού για να διασφαλιστεί η επιβίωση του και στην κατανομή των εργασιών ή/και απασχολήσεων στα μέλη του νοικοκυριού (Ψυχογιός κ.α., 1987, Μπουρνόβα, 1987). Από τα παραπάνω προκύπτουν 2 θέματα:

- Το γεγονός ότι αναγνωρίζονται κάποιες συγκεκριμένες εργασίες, δεν συνεπάγεται ότι όλη η διαδικασία είναι προγραμματισμένη σε 'συνειδητό' επίπεδο, με την έννοια ότι δεν υπάρχει κάποιος «πρόγραμμα» με πολύ συγκεκριμένες εργασίες. Αντίθετα, υφίσταται ένας γενικός προγραμματισμός των εργασιών, ακόμη και αν δεν δηλώνεται ή καταγράφεται ρητά, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το φύλλο ή/και την ηλικία των μελών (Ψυχογιός κ.α., 1987, Sachs, 1996). Έτσι, μέσα στα όρια των καθηκόντων των μελών, των ρόλων τους στα πλαίσια του νοικοκυριού, των αποδόσεων τους στις διάφορες εργασίες, των δεξιοτήτων τους και της ηλικίας τους, οι εργασίες που «πρέπει να γίνουν», γίνονται (Μπουρνόβα, 1987).
- Η επιβίωση του νοικοκυριού συνεπάγεται την επιλογή μεταξύ δραστηριοτήτων, εργασιών ή/και απασχολήσεων όταν μια τέτοια δυνατότητα είναι διαθέσιμη. Η επιλογή πραγματοποιείται με κριτήρια που έχουν να κάνουν με την οικονομική αποτελεσματικότητα των δραστηριοτήτων, αλλά και με άλλα κριτήρια όπως τοπικές παραδόσεις, κοινωνικούς καταναγκασμούς κτλ.

Έτσι, οι στρατηγικές επιβίωσης μπορούν να αποτελέσουν ένα ιδιαίτερα χρήσιμο και αποδοτικό εργαλείο για την κατανόηση των 'πραγματικών' αλληλεπιδράσεων των

νοικοκυριών με πολιτικές, εργαλεία ανάλυσης, πρακτικές και θεωρίες, καθώς ξεφεύγουν από την καθιερωμένη αντίληψη της απασχόλησης σε τομείς, κλάδους κτλ. και προσφέρουν την ευκαιρία εξέτασης όλων των διαφορετικών στρατηγικών των μελών τους. Εξάλλου, γενικά στην υπαίθρο, η σημασία των στρατηγικών επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών είναι μεγάλη, καθώς σε αυτές η γεωργία είναι ακόμη σημαντική σε επίπεδο εισοδημάτων και απασχόλησης και η ανάληψη πολλαπλών δραστηριοτήτων από τα μέλη των νοικοκυριών που ασχολούνται με αυτή συμβάλλει στην συγκράτηση του πληθυσμού και στην ανάπτυξη της υπαίθρου (CEC, 1997a, Καφέ – Γιδάρακου, 1999). Η προσπάθεια ‘ανασυγκρότησης’ τέτοιων στρατηγικών είναι μάλλον πρόσφατη στην σχετική βιβλιογραφία, καθώς αποτελεί την τομή μεταξύ ιστορίας, ανθρωπολογίας και αγροτικής κοινωνιολογίας. Παρόλα αυτά, πλήθος εμπειρικών και ιστορικών μελετών καταδεικνύουν την ποικιλία διαφορετικών στρατηγικών και κατανομής των ρόλων και των εργασιών (Peristiany (επιμ.), 1976, Byrnes (επιμ.), 1976, Salazar, 1996, Ψυχογιός, 1995 2^η έκδοση, 1987, Ψυχογιός κ.α., 1987, Μπουρνόβα, 1987, Νιτσιάκος, 1995, Καυταντζόγλου, 1997, Καυταντζόγλου (επιμ.), 1996, Καραβίδας, 1980, Δαμιανάκος κ.α., 1997, Hoggart, Buller και Black, 1995, Long and Van der Ploeg, 1994).

Από τα παραπάνω, καταδεικνύεται η πολυπλοκότητα των στρατηγικών επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών, καθώς πρέπει να ληφθούν υπόψη πολλοί παράγοντες για τον καθορισμό τους. Οι γεωγραφίες της πολύ-λειτουργικότητας είναι έτσι εξαιρετικά πολύπλοκες για να γενικευτούν και δεν ‘υπακούουν’ εύκολα σε θεωρητικά σχήματα ταξινόμησης και διάκρισης, καθώς τοπικές περιπτώσεις και ‘ιστορίες’ μπορεί να είναι σημαντικά διαφορετικές (περισσότερα στο Δαμιανάκος, 2002, ενώ για ένα παράδειγμα ανασυγκρότησης των στρατηγικών επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών της Λέσβου Κίζος και Σπιλάνης, 2002β). Άλλωστε, όπως έχει ήδη συζητηθεί, τα στατιστικά αυτά μεγέθη πρέπει να αντιμετωπίζονται ως *προσεγγίσεις* της πραγματικότητας και θεωρητικές κατασκευές και όχι ως οντότητες που παρατηρούνται στον πραγματικό κόσμο. Δεν υπάρχει ‘αντικειμενικός’ τρόπος να οριστεί ο ‘αγροτικός κόσμος’ ακόμη και με τη χρήση του λειτουργικού ορισμού που χρησιμοποιείται εδώ, δηλαδή ως νοικοκυριά με μια τουλάχιστον αγροτική εκμετάλλευση. Είναι προφανείς οι αδυναμίες αυτού του ορισμού (οι οποίες πάντως είναι μικρότερες από του αντίστοιχου ορισμού της ΕΣΥΕ), εξαιτίας της μη αντιστοιχίας των στατιστικών μεγεθών με την πραγματικότητα. Έτσι, οι ‘αγρότες’ και τα ‘αγροτικά νοικοκυριά’ στον πραγματικό κόσμο δεν σκέφτονται και δεν συμπεριφέρονται με τρόπο που να εμπίπτει μέσα σε κατηγοριοποιήσεις που επιδέχονται ακριβείς ποσοτικοποιήσεις.

2.2 Οι πρακτικές της ανάπτυξης της υπαίθρου

2.2.1 Πολύ-Απασχόληση

Η πολύ-απασχόληση των μελών των αγροτικών νοικοκυριών έχει ήδη εξεταστεί στις γεωγραφίες της υπαίθρου. Εδώ, πρέπει να τονιστούν ξανά τρία σημαντικά χαρακτηριστικά της πολύ-απασχόλησης:

- Η πολύ-απασχόληση αφορά όλα τα μέλη του νοικοκυριού, πρόκειται δηλαδή ουσιαστικά για στρατηγικές επιβίωσης του νοικοκυριού. Το ζήτημα αυτό, της μετάβασης δηλαδή στην επικέντρωση από τον αρχηγό – γεωργό στο νοικοκυριό έχει συζητηθεί επανειλημμένα στο μάθημα αυτό και αποτελεί κεντρικό σημείο της πρακτικής και των μεθόδων που χρησιμοποιούνται.

- Η πολύ-απασχόληση δεν αποτελεί 'νέο' φαινόμενο. Στην πραγματικότητα, οι γεωργοί – επιχειρηματίες που επιθυμούσε το εκσυγχρονιστικό μοντέλο ανάπτυξης της γεωργίας δεν εμφανίστηκαν παρά μόνο σε συγκεκριμένες περιοχές και μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού ακόμη και προηγμένων χωρών διατηρεί εναλλακτικές απασχολήσεις στον πρωτογενή ή σε άλλους τομείς. Η διαφορά σήμερα είναι ότι όπως τονίστηκε και στις γεωγραφίες της υπαίθρου, σήμερα στο ενδογενές μοντέλο ανάπτυξης της υπαίθρου, η πολύ-απασχόληση θεωρείται ως 'καλή' πρακτική και όχι ως 'ίδιομορφία' του αγροτικού τομέα που έπρεπε να εξαλειφθεί για να 'εξυγιανθεί' και να 'εκσυγχρονιστεί' ο τομέας.
- Σήμερα με την σχετική παρακμή του μοντέλου της διάχυτης εκβιομηχάνισης και της ανόδου της ζήτησης υπηρεσιών στην ύπαιθρο, η πολύ-απασχόληση έχει προσανατολιστεί σε δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών. Πρέπει να τονιστεί όμως ότι όπως δείχνουν εμπειρικές έρευνες σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες (Δαμιανάκος, 2002, Salazar, 1996, Κίζος και Σπιλάνης, 2002β, Σαμαράς κ.α., 1995, Ζακοπούλου, 1999, Anthorouliou, 1993, Λούμου, 1994, Καφφέ – Γιδράκου, 1999) δεν μπορούν να εξαχθούν γενικευμένες διαπιστώσεις για το σύνολο του αγροτικού κόσμου της Ευρώπης, ούτε καν της Ελλάδας, καθώς οι στρατηγικές και οι επιδιώξεις είναι πολύ διαφορετικές και έχουν την τάση να προσαρμόζονται στις συνθήκες και στις απαιτήσεις της αγοράς (Δαμιανάκος, 2002). Πρέπει να τονιστεί εδώ ξανά, ότι οι διαχωρισμοί σε αγροτικές και μη απασχολήσεις είναι στην πραγματικότητα πλασματικές και τα νοικοκυριά απλά προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τα έσοδα τους, αξιοποιώντας όλες τις ευκαιρίες που τους παρέχονται από το πλαίσιο της αγοράς, τις ενισχύσεις κτλ. Παράλληλα, πρέπει να τονιστεί ότι η ελκυστικότητα της γεωργίας γενικά είναι ακόμη μειωμένη εξαιτίας πραγματικών παραγόντων (αβεβαιότητα εισοδημάτων, υψηλό ρίσκο παραγωγής, χαμηλά εισοδήματα) αλλά και συμβολικών παραγόντων (όχι 'καλό' επάγγελμα ιδιαίτερα για γυναίκες, επάγγελμα που δεν καλύπτει τις κοινωνικές προσδοκίες και της προσδοκίες της οικογένειας για κοινωνική άνοδο, Δαμιανάκος, 2002, Gidaraku, 1999) και οι κάτοχοι συχνά αντιμετωπίζουν την γεωργία ως αναγκαίο κακό, ως απασχόληση στην οποία καταφεύγουν ανάλογα με τις υπόλοιπες πηγές εισοδήματος και απασχόλησης.

